

Мещеряков Дмитро Сергійович, молодший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

<http://orcid.org/0000-0001-6831-8654>

e-mail: meoldom@gmail.com

МОДЕЛЬ СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ

Анотація

В статті висвітлено основні компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени. Дано визначення таких понять як: «суб'єкт», «суб'єктність», «структурна організація суб'єктної активності», «рівні розвитку суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності», «репрезентативна суб'єктність»; а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку. Визначено структурну організацію суб'єктності саморозвитку (активності): формування та досягнення власних цілей; вмотивованість до саморозвитку; інтелектуальна ініціація, рефлексія та самоаналіз, детермінація мислення та інші метакогніції; самостійність; соціальна активність; свобода вибору і відповідальність за нього; ініціативність; самореалізація; комунікативність; прогностичність.

Окреслено психологічну модель суб'єктної активності, її структурну організацію, взаємозв'язки та основні етапи. Також описано модель рівня розвитку суб'єктної активності, її динамічність і рівні. Описано можливості застосування цих моделей з іншими моделями, зокрема з моделлю респондента. Наведено основні прикладні можливості застосування моделі респондента. Висвітлено перспективні напрямки досліджень суб'єктної активності.

Ключові слова: *суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, модель суб'єктної активності, рівні розвитку суб'єктності.*

МОДЕЛЬ СУБЪЕКТНОЙ АКТИВНОСТИ

Аннотация

В статье проанализированы и освещены основные компоненты структурной организации субъектности, уровней ее проявления и феномены. Дано определение таких понятий как: «субъект», «субъектность», «структурная организация субъектной активности», «уровни развития субъектности», «субъектная активность»; «развитие субъектной активности», «репрезентативная субъектность»; а также определены уровни субъектности саморазвития. Определено структурную организацию субъектности саморазвития (активности): формирование и достижения собственных целей; мотивированность к саморазвитию; интеллектуальная инициация, рефлексия и самоанализ, детерминация мышления и другие метакогниции; самостоятельность; социальная активность; свобода выбора и ответственность за него; инициативность; самореализация; коммуникативность; прогностичность.

Определено психологическую модель субъектной активности, ее структурную организацию, взаимосвязи и основные этапы. Также описано модель уровня развития субъектной активности, ее динамичность и уровни. Описаны возможности применения этих моделей с другими моделями, в частности с моделью респондента. Приведены основные прикладные возможности применения модели респондента. Освещены перспективные направления исследований субъектной активности.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектная активность, модель субъектной активности, уровни развития субъектности.*

THE MODEL OF SUBJECTNESS ACTIVITY

Summary

The article analyzes and highlights the main components of the subjectness structural organization, its levels of manifestation and phenomena. The definition of

such concepts as: "subject", "subjectness", "structural organization of subjectness activity", "levels of subjectness development", "subjectness activity"; "development of subjectness activity", "representative subjectness"; as well as certain levels of subjectness self-development. The structural organization of subjectness self-development (activity) is defined: formation and achievement of own goals; motivation to self-development; intellectual initiation, reflection and introspection, determination of thinking and other metacognitions; self-determination; social activity; freedom of choice and responsibility for it; initiativeness; self-realization; communicativeness; prognosticity.

The psychological model of subjectness activity, its structural organization, interconnections and main stages are outlined. Also described the model of subjectness activity level of development, its dynamism and levels. The possibilities of applying these models to other models, like the respondent`s model, are described. The main application possibilities of applying the respondent`s model are given. The perspective directions of subjectness activity studies are highlighted.

Keywords: *subject, subjectness, subjectness activity, model of subjectness activity, levels of subjectness development.*

Постановка проблеми. Необхідність моделювання та розуміння суб'єктної активності обумовлена як впливом сучасних технологій на буття суспільства, так і сталими тенденціями, що перетинаються з новими викликами. Мова йде про явища та наслідки популізму, інформаційного навантаження внаслідок інформаційних і гібридних війн, масового впливу через телебачення, соцмедіа, інфантильні традиції тощо. Розробка моделей суб'єктної активності дозволить повніше розуміти її процеси, етапи, компоненти, рівні, структуру, властивості, а також можливості щодо її управління та розвитку.

Метою статті є унаочнення та опис моделі суб'єктної активності.

У даному дослідженні, виконаному в проектно-технологічній парадигмі та постнекласичному підході до проблем суб'єктності, ми користувалися наступними концептуальними положеннями.

Суб'єкт – індивід (реальний або віртуальний), що проявляє активність під дією, впливом інтелекту. Суб'єкта також можна визначити як носія ментальної карти, або, інакше, ментальної моделі світу (Мещеряков, 2017, 2017а).

Суб'єктність – властивість індивіда, динамічна структурна та функціональна організація суб'єкта, яка підпорядкована певній активності, складається з інтелектуальних можливостей, ментальних моделей, мотивацій та має декілька рівнів: суб'єктність (найвищий), взаємосуб'єктність, підсуб'єктність, досуб'єктність та реактивність (найнижчий). Суб'єктність саморозвитку (активності) має, в основному, таку структурну організацію: формування та досягнення власних цілей; вмотивованість до саморозвитку; інтелектуальна ініціація, рефлексія та самоаналіз, детермінація мислення та інші метакогніції; самостійність; соціальна активність; свобода вибору і відповідальність за нього; ініціативність; самореалізація; комунікативність, прогностичність (Мещеряков, 2017, 2017а, 2017б; Смульсон, Дітюк, Коваленко-Кобилянська, Мещеряков, & Назар, 2018). Прогностичність передбачає як, власне, вміння робити прогнози, оцінювати ситуації, так і встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Говорячи про суб'єктність у віртуальності, доречно користуватися терміном репрезентативної суб'єктності. Репрезентативна суб'єктність - репрезентація суб'єктності у певному опосередкованому відносно суб'єкта середовищі, зокрема віртуальному. Суб'єктність у репрезентації може залежати від впливу уявлень суб'єкта щодо умов гри; власних бажань та цілей; мотивації; обраної ролі; знань про середовище, в якому відбувається репрезентація тощо (Мещеряков, 2018; Смульсон, Дітюк, Коваленко-Кобилянська, Мещеряков, & Назар, 2018).

Поділ на реальність та віртуальність відбувається, здебільшого, за допомогою сприйняття відстані, часу реакції, ефекту «відкладеної дії», відчуття опосередкованості.

Рівні розвитку суб'єктності – динамічне посилення чи послаблення суб'єктних властивостей під дією власних чинників або зовнішнього впливу для найбільш ефективної діяльності в конкретній ситуації, виходячи з мотивації та цілей, в нашому випадку – саморозвитку.

Рівні розвитку суб'єктності на прикладі саморозвитку (Мещеряков, 2017, 2017а):

- суб'єктність (найвищий рівень) – цілеспрямований розвиток себе та інших, виходячи з усвідомлених власних інтересів, цілей та завдань;
- взаємосуб'єктність – цілеспрямований спільний розвиток, зі спільними інтересами, цілями та завданнями;
- підсуб'єктність – усвідомлений цілеспрямований розвиток під впливом інтересів, цілей та завдань інших суб'єктів;
- досуб'єктність – розвиток під впливом інших без усвідомлення власних інтересів і завдань;
- реактивність (найнижчий рівень) – хаотичний розвиток під впливом середовища та інших суб'єктів.

Дана класифікація побудована на підґрунті концепції саморозвитку та суб'єктної активності М.Л. Смульсон, а також парадигмі самопроекування Н.В. Чепелевої (Смульсон, Дітюк, Коваленко-Кобилянська, Мещеряков, & Назар, 2018; Чепелева, & Рудницька, 2017, 2018).

Під суб'єктною активністю ми розуміємо вмотивовану діяльність з власних інтересів під дією інтелекту, спрямовану на досягнення цілей суб'єкта і розв'язування самостійно поставлених ним задач. Структурна організація суб'єктної активності – сукупність елементових зв'язків і компонентів, що її забезпечують (Мещеряков, 2017, 2017а).

На рис. 1.1. представлена психологічна модель суб'єктної активності, що унаочнює собою структурну організацію, взаємозв'язки та основні етапи суб'єктної активності. Суб'єкт перебуває під динамічним зовнішнім впливом, та\або у середовищі, яке постійно дає зворотний зв'язок на певну діяльність або бездіяльність. Якщо усвідомлення впливу тощо нема, значить його активність є реактивною. Якщо усвідомлення є, то починається етап рефлексії та оцінки ситуації. На наступному етапі – відбувається побудова нових, або корекція наявних цілей. Далі робиться прогноз досяжності цілі та можливих результатів активності. Після цього – приймається рішення, чи бути в цій конкретній ситуації суб'єктом. В разі прийняття рішення «не бути» - активність стає реактивною. В разі ж рішення «бути суб'єктом», підключається динамічний повтор основних етапів, серед яких є мотивація, рефлексія, цілепокладання та прогнозування, в результаті яких здійснюється конкретна суб'єктна активність. Динамічність етапів полягає в можливості їх довільного порядку, залежно від різних чинників. Паралельно відбувається актуалізація та взаємний вплив між цими етапами та компонентами суб'єктної активності. Актуалізація полягає у задіянні необхідних компонентів як на даний момент, так і в перспективі, що, в свою чергу, може спричинити появу нових і розвиток наявних компонентів та властивостей. Аналогічний вплив існує й між конкретною суб'єктною активністю та її компонентами.

В контексті етапів суб'єктної активності доречним буде згадати про алгоритм поетапного зростання складності мисленнєвої діяльності: завдання, що вимагають мнемічного відтворення інформації; завдання, що вимагають простих розумових операцій з інформацією; завдання, що вимагають складних розумових операцій з інформацією; завдання, що вимагають опрацювання і повідомлення опрацьованої інформації; завдання, що вимагають творчого мислення (потребують інтелектуальної самостійності) (Машбиц, 1988; Смульсон, Лотоцька, Назар, Дітюк, & Коваленко-Кобилянська, 2015). На етапі формування або корекції цілі можливе її перевизначення. Воно відбувається тоді, коли повністю змінюється поставлена задача, і розв'язується інша. За певних умов перевизначення може сприяти розвитку мислення, уяви, рефлексії, оволодінню

власною діяльністю (Машбиць, 2001, 2006; Смульсон, Машбиць, & Жалдак, 2012; Смульсон, 2014).

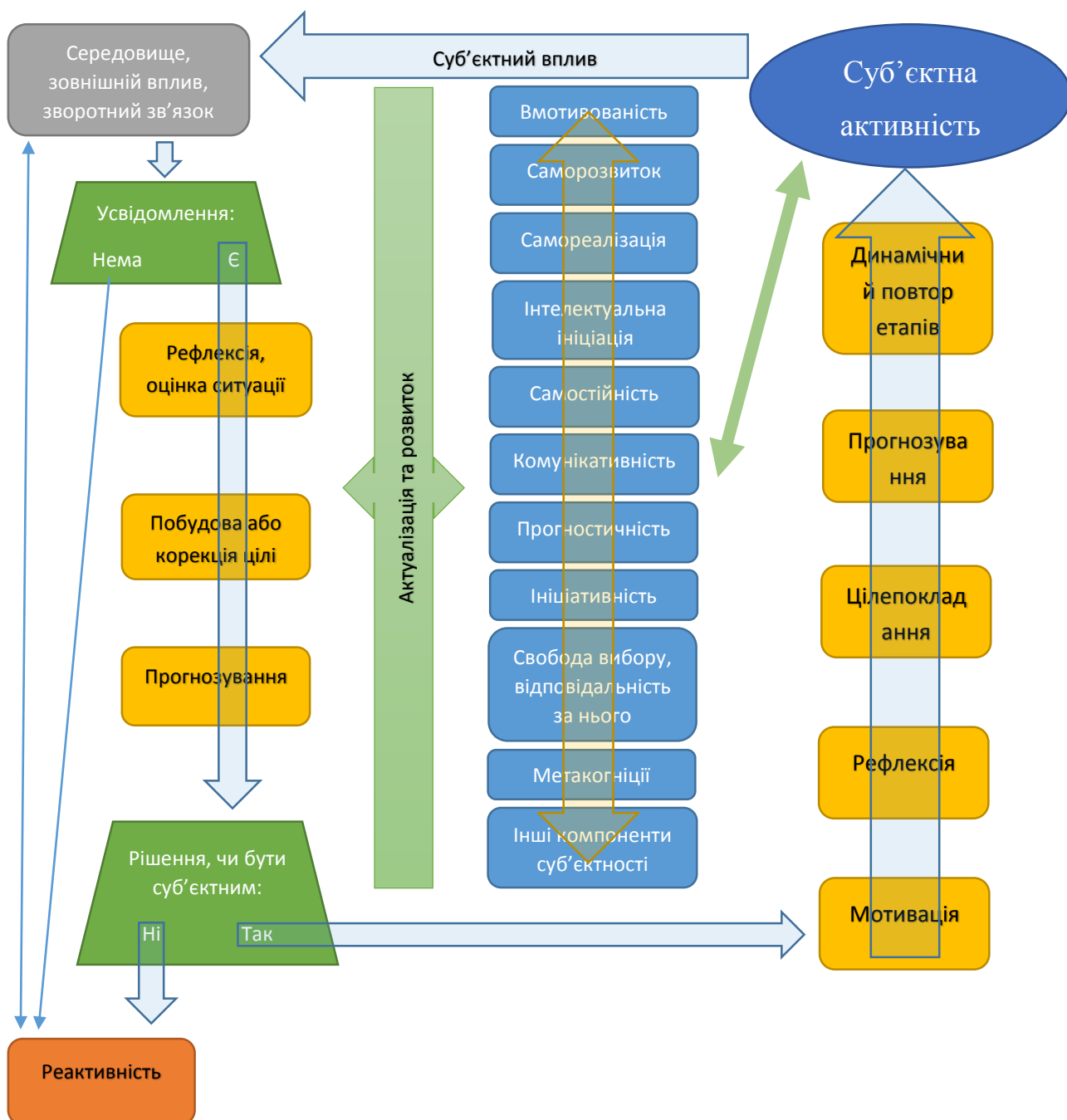

Рис 1.1. Психологічна модель суб'єктної активності

Модель рівня розвитку суб'єктної активності, зображена на рис. 1.2., відображає динамічність переходів між різними рівнями розвитку суб'єктної активності: від реактивності до, власне, суб'єктності, від об'єкту впливу – до суб'єкту, що впливає. Динамічність проявляється як внаслідок адаптації чи підлаштування під певний вплив, так і внаслідок реалізації власних цілей,

бажань – розвитку та саморозвитку в тому числі. Індивід може мати найвищий рівень суб'єктності в одній сфері, та, паралельно з цим – бути об'єктом в іншій. З середовища об'єкт виділяється індивідуальністю, перетворюючись на суб'єкт, проходячи певні рівні. На найнижчому рівні, реактивному – активність хаотична, відбувається під впливом середовища та інших суб'єктів. На досуб'єктному рівні – активність під впливом інших суб'єктів без усвідомлення власних інтересів і завдань. На підсуб'єктному - усвідомлена цілеспрямована активність під впливом інтересів, цілей та завдань інших суб'єктів. На взаємособ'єктному - цілеспрямована спільна активність зі спільними інтересами, цілями та завданнями. І на найвищому рівні, власне суб'єктному – активність відбувається цілеспрямовано, виходячи з усвідомлених власних інтересів, цілей та завдань.

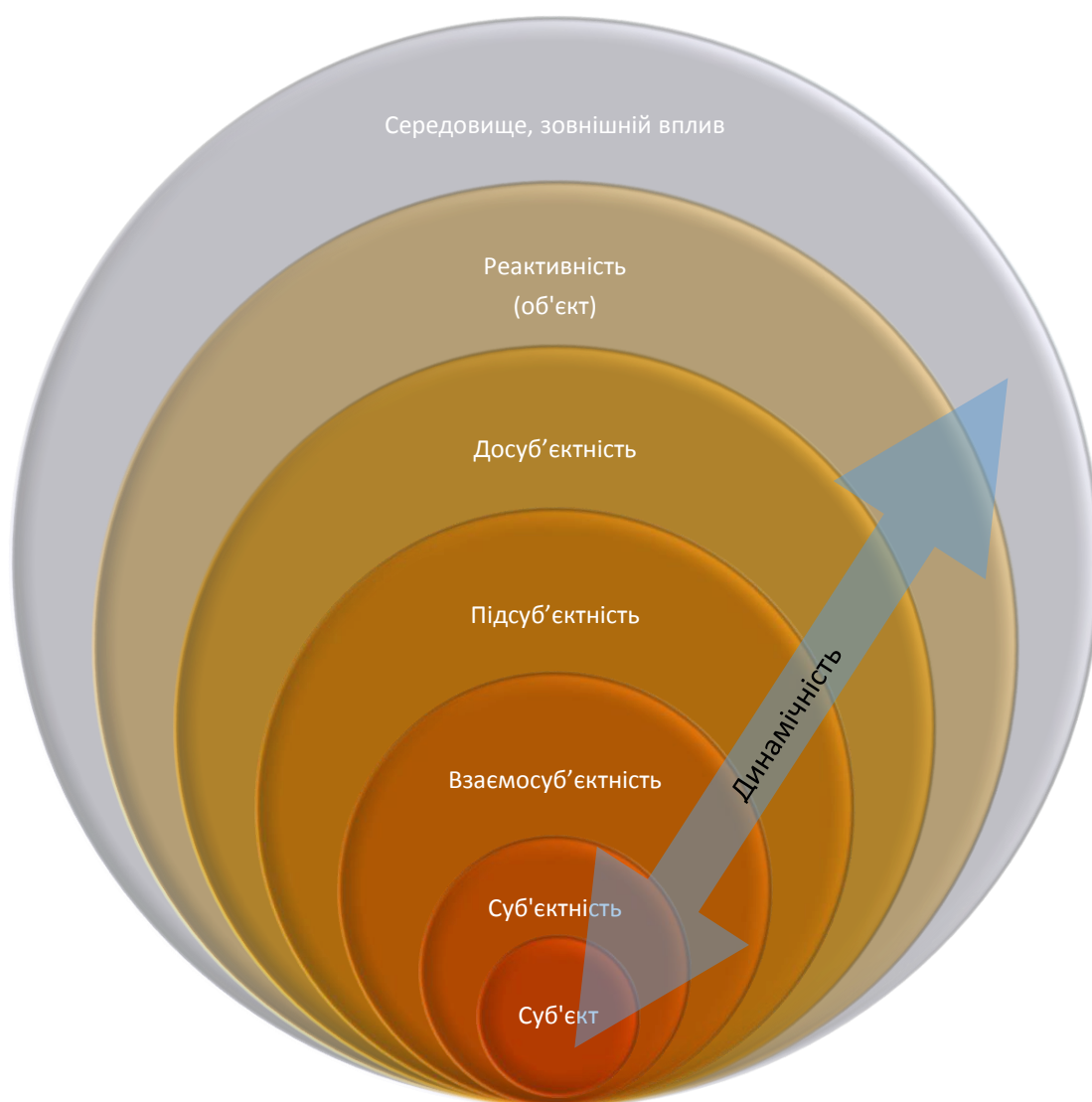

Рис 1.2. Психологічна модель рівня розвитку суб'єктної активності

Представлені моделі важливі для більшого розуміння питань суб'єктності та суб'єктної активності. Також, їх використання в поєднанні з іншими моделями, зокрема з моделлю респондента, так необхідною, скажімо, у дистанційному навчанні, може допомогти досягти її більшої точності, масштабування, ефективності використання та прогностичності.

Під респондентом ми розуміємо учасника психологічного, соціологічного тощо дослідження або навчальної програми чи курсу, який виступає в ролі учня та/або опитуваного. Таким чином, поняття респондента виявляється таким, що стосується достатньо широкої сфери явищ, які відносяться, з одного боку, до наукової психології та інших галузей наукового знання, з іншого – до конкретних практичних ситуацій навчання і задіяних у них каталогів впливів, що керують навчанням (Мещеряков, & Назар, 2013, 2014; Смутьсон, Лотоцька, Назар, Дітюк, & Коваленко-Кобилянська, 2015). Модель учасника Інтернет-тренінгів існує для опису, обґрунтування та підвищення ефективності процесу навчання, його індивідуалізації та гнучкості. Головним завданням такої моделі вважається виділення підстави для розробки та здійснення навчального впливу (Дітюк, Мещеряков, & Назар, 2016).

Модель респондента – спрощене уявлення індивідуума, який є реальним і унікальним або репрезентує певну групу чи вибірку індивідуумів, з певними наявними властивостями, станами та процесами, що протікають в ньому (них) (Мещеряков, & Назар, 2013, 2014).

Наведемо основні прикладні можливості застосування розробленої моделі респондента, мотивованого до участі у дистанційних навчальних курсів (Мещеряков, & Назар, 2014; Смутьсон, Лотоцька, Назар, Дітюк, & Коваленко-Кобилянська, 2015):

- підвищення ефективності навчання;
- врахування специфічних і спеціальних можливостей та потреб;
- врахування психологічних особливостей респондентів;
- врахування поведінки та мотивів респондента;
- адаптація навчального курсу до учасників;

- впровадження індивідуалізованого навчання;
- впровадження динамічного навчання;
- аналіз рівня вмотивованості майбутніх і наявних учасників;
- управління мотивацією тих, хто навчається;
- контроль загальної та поточної готовності учасників;
- прогнозування поведінки та вибору;
- прогнозування результатів навчання;
- якісний зворотній зв'язок, аналіз помилок та їх корекція (Цап, 2012);
- збереження і відображення повної та потрібної інформації про студента (Цап, 2012);
- попередження зривів у учасників навчання;
- оптимізація проведення психологічних досліджень.

Висновки. Проаналізовано компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени у різних теоретико-методологічних підходах. Дано визначення понять «суб'єкт», «суб'єктність», «структурна організація суб'єктної активності», «рівні розвитку суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності» «репрезентативна суб'єктність»; а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку. Визначено структурну організацію суб'єктності саморозвитку (активності): формування та досягнення власних цілей; вмотивованість до саморозвитку; інтелектуальна ініціація, рефлексія та самоаналіз, детермінація мислення та інші метакогніції; самостійність; соціальна активність; свобода вибору і відповідальність за нього; ініціативність; самореалізація; комунікативність; прогностичність.

Описано психологічну модель суб'єктної активності, її структурну організацію, взаємозв'язки та основні етапи. Також описано модель рівня розвитку суб'єктної активності, її динамічність і рівні. Окреслено можливості застосування цих моделей з іншими моделями, зокрема з моделлю респондента. Наведено основні прикладні можливості застосування розробленої моделі респондента.

Перспективи подальших досліджень: дослідження механізмів суб'єктної активності; виявлення її вікових і професійних особливостей; створення спеціалізованих технологій розвитку суб'єктної активності під конкретні ситуації та задачі; розробка технологій управління суб'єктною активністю.

Список використаних джерел

1. Дітюк П.П., Мещеряков Д.С., & Назар М.М. (2016). Базові засади розробки моделі респондентів дистанційної групової психологічної роботи у мережі Інтернет. *Новітні комп'ютерні технології*, Том XIV, 50-51. Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет».
2. Машбиц Е.И. (1988). *Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения: (Педагогическая наука – реформе школы)*. 192 с. М.: Педагогика.
3. Машбиць Ю.І. (2001). Психологічні механізми навчання: теоретико-методологічні засади. *Теорія і технологія проектування навчальних систем: Зб. наук. Праць, Вип. 2.*, 3–15. К.
4. Машбиць Ю.І. (2006). Психологічний аналіз навчання та управління учбовою діяльністю. Максименко С.Д., & Смульсон М.Л. (Ред.). *Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання, Т.8, вип. 2.*, 194 – 202. К.: Міленіум.
5. Мещеряков Д.С. (2017). Рівні розвитку суб'єктності. *Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми: V Міжнар. наук-практ. інтернет-конф., 10–31 травня 2017 р. м. Київ: тези допов.* Retrieved from http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf
6. Мещеряков Д.С. (2017а). Сучасні тенденції дослідження суб'єктності. *Технології розвитку інтелекту, Т. 2.*, 6(17).
7. Мещеряков Д.С. (2017б). Теоретичні підходи до проблем суб'єктності та суб'єктної активності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Том. 2:*

Психологічна герменевтика, Випуск 10, 135-154. Київ - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

8. Мещеряков Д.С. (2018). Психологічні особливості суб'єктної активності у соціальних мережах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 4, 117-122. Херсон: Гельветика.
9. Мещеряков Д.С., & Назар М.М. (2014). Психологічні підходи до розробки моделі респондента, що мотивований брати участь у дистанційних навчальних курсах. *Технології розвитку інтелекту*, Т. 1., № 7. К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/7/authors/2014/Mescheryakov_Dmytro_Sergiyovych_Nazar_Maksym_Mykolayovych_Psyhologichni_pidhody_do_rozrobky_modeli_respondenta.pdf
10. Мещеряков Д.С., & Назар М.Н. (2013). Когнитивний базис создания модели респондента. *Научный поиск: Сб. научных работ студентов, аспирантов и преподавателей*, вып. 13, 153-159. Ярославль.
11. Смульсон М.Л., Дітюк П.П., Коваленко-Кобилянська І.Г., Мещеряков Д.С., & Назар М.М. (2018). *Розвиток суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі: монографія*. Смульсон М.Л. (Ред.). Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
12. Смульсон М.Л., Лотоцька Ю.М., Назар М.М., Дітюк П.П., & Коваленко-Кобилянська І.Г. (2015). *Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія*. Смульсон М.Л. (Ред.). Київ: Педагогічна думка.
13. Смульсон М.Л., Машбиць Ю.І., & Жалдак М.І. (2012). *Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія*. Смульсон М.Л. (Ред.). 240 с. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
14. Цап В.Й. (2012). *Застосування моделі респондента в системах дистанційного навчання*. Retrieved from http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/Tszy-2012/Tsap_Vjacheslav_2012.doc

- 15.Чепелева Н.В., & Рудницька С.Ю. (2017). Нормативна модель дискурсивного самопроекування особистості. *Наука і освіта*, № 11, 105-113. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2017_11_16
- 16.Чепелева Н.В., & Рудницька С.Ю. (2018). Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроекування. *Педагогіка і психологія*, № 1, 71–77.